RECENZJA

PIOTR MAROŃ

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu*

DOI: 10.26485/PS/2017/66.2/10

Eva Illouz, *Dlaczego miłość rani. Studium socjologiczne*, przeł. M. Filipczuk, Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej 2016, ss. 383.

MIŁOŚĆ W CZASACH NIEPEWNEJ NOWOCZESNOŚCI

Książka Ewy Illouz jest dość kłopotliwa do jednoznacznego zaklasyfikowania tematycznego. Tytuł wskazuje, że osią narracyjną i głównym tematem jest miłość, podtytuł dookreśla perspektywę socjologiczną, jednak Illouz nie koncentruje się tylko i wyłącznie na samej miłości i jej socjologicznych aspektach. Jej książka wpłata miłość w przemiany społeczno-ekonomiczne, jakie zaszły między XIX a XXI wiekiem, tym samym wpisując się w pewną tradycję ujmowania przemian społecznych w kontekście rozwoju kapitalizmu. Sama Illouz przedstawiła ten pogląd w swojej wcześniejszej książce *Uczucia w epoce kapitalizmu* [2007]. Przemiany relacji intymnych w dobie nowoczesności podjął również w klasycznym już tekście Anthony Giddens [2003], zaś w ostatnich latach głos w debacie zabrali Ulrich Beck i Elisabeth Beck-Gernsheim [2013]. Książka izraelskiej badaczki sytuuje się zatem w tradycji rozpatrywania relacji intymnych – tutaj miłości – w odniesieniu do systemu społecznego czy też jego konkretnych form. Podejmując tematykę miejsca podmiotu i podmiotowości we współczesnych strukturach i instytucjach miłosnych oraz narzędzi i mechaniki organizujących komunikację intymną, Illouz zbliża się do rozważań Niklasa Luhmanna [2003]. Podmiot i podmiotowość były również obiektem zainteresowania Julity Czerneckiej. Badaczka w swojej książce *Wielkomiejscy single* [2008] skonceptuali-

* Mgr, Instytut Filozofii, Wydział Humanistyczny; e-mail: piotrekmaron@gmail.com

zowała i przeanalizowała problem bycia singlem, stosując metody jakościowe, co sytuuje ją – z metodologicznego punktu widzenia – blisko Illouz. Izraelska badaczka podzieliła książkę na pięć głównych rozdziałów oraz wstęp i epilog.

We wstępie omówiona została struktura wyboru skonceptualizowana jako jego ekologia i architektura – kategorie organizujące porządek argumentacji, zespalające dwa bieguny, między którymi miłość jest performowana. Ekologia odpowiada przestrzeni społecznej wraz z jej normatywnościami wpływającymi na wybór, np. endogamią. Druga kategoria jest powiązana z samą praktyką dokonywania wyboru, obiektami oraz aktorami mobilizowanymi w jego procesie w celu osiągnięcia zamierzonego celu.

Analizę przemiany, jaka dokonała się w ramach późnej nowoczesności, Illouz zaczyna – w rozdziale pierwszym – od naszkicowania, jak funkcjonowała miłość w strukturach społecznych XIX wieku, co ułatwia ukazanie problemu miłości w obecnej przestrzeni społecznej. Pierwszą cechą funkcjonowania miłości w XIX wieku była uspołeczniona podmiotowość uczestników miłosnej gry. Otóż, wartość danej osoby była podporządkowana wypełnianiu ustalonych społecznych norm obiektywnie już ukonstytuowanych. Dalej, dziewiętnastowieczne klasy uprzywilejowane posługiwały się ściśle skodyfikowanymi modelami postępowania, którym tak kobieta, jak i mężczyzna musieli się podporządkować, jeśli chcieli dojść do pożądanego celu miłosnych starań. Illouz nazywa to *reżimem performatywnych emocji*. Wynikał on bezpośrednio ze skodyfikowanego i zrytualizowanego sposobu odgrywania zalotów. Owa kodyfikacja miała źródło i była ściśle powiązana z obowiązującymi mechanizmami społecznymi w tamtym okresie. Badaczka podaje interesujący przykład zinstytucjonalizowanej praktyki zobowiązania się [Illouz 2016: 67]. Tłumaczy, że fakt podjęcia konkretnej decyzji o zobowiązaniu się wobec innej osoby determinował praktycznie całe dalsze życie. Z kolei penalizacja zerwanych zobowiązań wskazuje, jak mocno społecznie umocowana została struktura przeżywania związków uczuciowych w klasach średnich w XIX wieku.

Interesujący w rozważaniach Illouz jest również – rozpoczęty, ale niedokończony – wątek metodologiczny. Kiedy bowiem socjolożka wprowadza do rozważań element komparatystyczny – z pozycji prezentystycznej – wskazuje, że najlepszym materiałem badawczym będzie literatura czy to piękna, czy to epistolarna. Utrzymuje przy tym, że z punktu widzenia socjologa literatura spełnia konkretne funkcje, odbijając czy też katalizując struktury społeczne, których pisarz był uczestnikiem. Podobny użytek z literatury w ramach swojej analizy specyficznych miłosnych kodów komunikacyjnych dokonał wspomniany już

Luhmann [2003]. Ujęcie literatury jako źródła obserwacji etnograficznej jest słabo zakorzenione w tradycji badań socjologicznych promującej ujęcia jakościowe, ilościowe bądź integrację obu. Wydaje się, że świadoma tego stanu rzeczy autorka celowo tłumaczy się z takiego wykorzystania literatury pięknej.

Wracając do głównego wątku naszych rozważań, należy zauważyć, że wraz z transformacją społeczeństwa w nowoczesne zmieniły się nie tylko relacje między ekonomią, kulturą a polityką. Inaczej mówiąc, Illouz celnie wskazuje, jak wejście w nowoczesność wpłynęło na dynamikę i logikę relacji matrymonialnych oraz intymnych. Uważam, że izraelska badaczka dokonuje tu prawdziwej rewolucji w rozumieniu tego, jak performowana i z czym spleciona jest współcześnie narracja miłosna. Trzy zasadnicze mechanizmy odpowiedzialne za transformację to: a) wyjście jednostki spod społeczno-kulturowych normatywności w kierunku uczuciowego indywidualizmu; b) zmiana optyki postrzegania potencjalnego partnera na psychologiczną i seksualną; c) ukonstytuowanie się nowych pól seksualności [Illouz 2016: 69]. Tak skonstruowana mechanika doprowadziła finalnie do przekonfigurowania kryteriów doboru. Na plan pierwszy wysunęły się indywidualne cechy osobowościowe, ale, co najistotniejsze, do gry wszedł nowy, dominujący aktor: utowarowione ciało.

W rozdziale pierwszym przedstawione są konsekwencje wytworzenia się i ustrukturyzowania nowych pól seksualności, które uniezależniły się od dominujących wcześniej struktur normatywnej moralności. Illouz podkreśla, że w tym kontekście status społeczny nie odgrywa już decydującej roli na rynku matrymonialnym. Zmieniła się bowiem architektura wyboru. Seks stał się katalizatorem akumulacji kapitału symbolicznego i stanowienia własnej pozycji w męskiej rywalizacji. Badaczka, tłumacząc zmianę w „architekturze wyboru”, skutecznie odchodzi od redukcjonistycznych opisów. Podkreśla, że tłumaczenie/determinizowanie męskiego pociągu seksualnego chęcią rozprzestrzeniania jak największej ilości materiału genetycznego jest zamykaniem dyskusji w oparciu o niesprawdzalne teorie [por. Roberts 2003]. Za podobną redukcję uznaje Illouz szereg twierdzeń sprowadzających męski lęk przed zaangażowaniem do spatologizowanego braku inteligencji emocjonalnej (ujęcia psychoanalityczne i psychodynamiczne) u współczesnych mężczyzn i przypisywanie kobietom dostępu do tej sfery. Aplikacja Latourowskiej zasady symetrii [Latour 2013] stanowi znaczącą zmianę w podejściu do socjologicznej analizy emocji. Otóż, zamiast apriorycznie uznać jedną z dwóch powyższych propozycji teoretycznych, Illouz stwierdza, że należy odpowiedzieć na pytanie: „w jaki sposób mężczyźni i kobiety postrzegają conceptualizację własnych wyborów partnera i dokonują jej, innymi słowy, w jaki sposób odbywa się instytucjonalizacja jednostkowej

wolności” [Illouz 2016: 117]. Opis nowej architektury wyboru i jej konsekwencji staje się główną osią analityczną rozważań tej części pracy.

Kolejny rozdział poświęcono lękowi przed zaangażowaniem, który zostaje wysunięty na pierwszy plan, jako bezpośrednia konsekwencja współgrania ze sobą utowarowionej seksualności i zerwania ze społecznie skodyfikowanymi scenariuszami odtwarzania uczuć. Przekazanie sprawczości podmiotowi zaowocowało gwałtowną multiplikacją potencjalnych wyborów. Jednak nowoczesność nie proponuje żadnej zestandaryzowanej mapy poruszania się. Zamiast tego, na co wskazywałem wyżej, zwielokrotnienie możliwości zostało scalone z akumulowaniem kapitału społecznego przez mężczyzn. To z kolei osłabia potrzebę długotrwałego zaangażowania, która została podzielona na dwa aspekty: hedonistyczny i abuliczny. Pierwszy promuje postawę dążenia do przyjemności ponad dążeniem do stabilizacji. Drugi natomiast wiąże się z utratą sensowności wchodzenia w jakiegokolwiek długotrwałe relacje. Oba kanały odgrywania miłości pociągają za sobą nową mechanikę wspieraną przez nowe narzędzia mające pomóc w dokonywaniu wyboru i kanalizowaniu emocji.

Zwrot ku podmiotowości czy generowany i promowany przez ideologię neoliberalną indywidualizm zaangażowały do działania aktorów mających za zadanie nadawać sens procesom introspektywnym. Innymi słowy, wybór przestał być dyktowany przez skodyfikowane rytuały, a zaczął być wynikiem ścisłych kalkulacji. Obiekt zainteresowania z kolei zaczął podlegać głębokiej kwantyfikacji i weryfikacji przed rozpoczęciem procesu zaangażowania. Zinstytucjonalizowanie wyboru zaprzęgåło do pracy armie psychoterapeutów, coachów, psychologów. Ustabilizowało pozycję biur matrymonialnych i portali randkowych jako obowiązkowych mediatorów. Kwantyfikacja odbywa się za pomocą szeregu formularzy i ankiet mających uściślać pole zainteresowań, pomóc celniej i bardziej adekwatnie zidentyfikować potencjalnego kandydata. Skalę tego zjawiska może zilustrować portal OkCupid, gromadzący nieskończoną liczbę pytań, podzielonych na pięć kategorii, które wkraczają w najgłębsze zakamarki prywatności, zaczynając od upodobań seksualnych w ramach BDSM, a kończąc na kwestiach dotyczących relacji z rodzicami czy poglądach moralnych i etycznych. Illouz jednak nie przeprowadza głębszej analizy narzędzi i protokołów kwantyfikacyjnych i klasyfikujących potencjalnych kandydatów¹.

W rozdziale trzecim niezwykle interesujące zjawisko maksymalizacji potencjalnych opcji zostaje uzupełnione przez izraelską badaczkę o bardzo ważną dla neoliberalnego świata kategorię wolności wyboru. Właśnie wolność wyboru jest

¹ Analizę portali matrymonialnych znajdziemy w książce E. Illouz [2009].

czymś, co dostarczone zostało w pakiecie z konstrukcją samorozwoju i dążenia do doskonałości. W kontekście relacji intymnych wolność wyboru została zintegrowana z potencjalną możliwością zrywania relacji w dowolnym momencie. Tym samym lęk przed zaangażowaniem w wydaniu hedonistycznym staje się wypadkową procesów mających maksymalizować szczęście jednostki i cementować autonomiczność oraz wolność wyboru [Illouz 2016: 170]. Następnie autorka konceptualizuje słynną nowoczesną niepewność ontologiczną. Podkreśla, jak bardzo zaangażowane z jednej strony w zaszywanie ontologicznych dziur, a z drugiej w produkowanie lęku są związki intymne i uczuciowe. Jak się bowiem okazuje, samorealizacja i samorozwój wymagają nieustannego potwierdzenia z zewnątrz. Ontologiczna niepewność może być zredukowana przez relację intymną, która w tym samym momencie będzie się opierać na nowym komponencie: dowartościowywaniu drugiej osoby. To z kolei powoduje, że relacja miłosna staje się źródłem ontologicznego lęku wtedy, gdy niewystarczająco potwierdza wyjątkowość i wartość zaangażowanych w nią jednostek. Ujmując rzecz w skrócie: miłość gwarantuje ontologiczne bezpieczeństwo, ale w kontekście problematyczności architektury wyboru powoduje również ontologiczną niestabilność. Cierpienie bowiem – co podkreśla badaczka – nie stanowi już wartości samej w sobie i nie uwzniośla podmiotu. Odrzucenie miłości prowadzi do cierpienia, a tym samym redukuje poczucie własnej wartości. Taka struktura gry miłosnej podlega również bardzo istotnemu rozróżnieniu płciowemu; problem nierówności płciowych jest leitmotivem całej pracy, jednak warto zaznaczyć, że Illouz bardzo wyraźnie stara się przedłożyć zdystansowaną socjologiczną analizę nad feministyczny manifest czy upolitycznianie argumentacji.

W rozdziale czwartym daje wyraz faktowi, iż nie można pominąć kształtu i struktur, w jakich funkcjonuje współczesne społeczeństwo. Wszak społeczeństwo patriarchalne manifestuje i reprodukuje się również w relacjach miłosnych. Illouz wskazuje np. na nierówną dystrybucję kapitałów symbolicznych: mężczyźni – w dobie ontologicznego rozszczepienia – mają ułatwione zadanie, gdyż rywalizacja akumulująca kapitał na polu seksualnym została przypisana właśnie ich płci. Emocjonalność przypisana kobietom nie została powiązana z władzą i prestiżem, co wzmacnia generowanie niepewności i wątpliwości we własną wartość (Illouz ilustruje to materiałem empirycznym, w którym znacząca większość głosów dotyczących problemów z poczuciem własnej wartości pochodzi od kobiet). Dominacja jednej płci i skupienie władzy po stronie mężczyzn zostało zakwestionowane i rozmontowane przez ruch feministyczny, który klarownie unaoczniał, jak dominacja i posiadanie władzy wkraczają w performowanie cielesności w wymiarze przemocy seksualnej. Wydobyte i zdemontowane asyme-

tryczne relacje oparte na męskiej dominacji poddano kontroli. Symetryczność i równouprawnienie płciowe zostały sklasyfikowane i zestandaryzowane przez szereg procedur zakazujących używania seksistowskiego języka oraz znaczne ograniczenie zachowań uznanych za przemocowe. W miejscach pracy i uczelniach wyższych wprowadzono znormalizowane procedury postępowania. W przestrzeni społecznej rozpoczęła się wciąż trwająca kampania uwrażliwiająca jednostki na powszechność dyskryminacji płciowej i przemocy seksualnej, na wskroś przenikającej i niejako fundującej funkcjonowanie płci w strukturach społecznych [Illouz 2016: 220]. Izraelska socjolożka wysuwa z takiego stanu rzeczy interesujący wniosek w kontekście relacji miłosnych. Otóż – jak twierdzi – formalizacja języka na przykład w miejscu pracy przesunęła akcenty z afektywnych i emocjonalnych sposobów komunikowania na znormatywizowany język równościowy pozbawiony cienia zabarwień seksualnych. Interakcje międzyludzkie zostały „odczarowane”, co – według Illouz – znalazło swoje odzwierciedlenie w niwelowaniu spontaniczności w grach intymnych (konsensualność zbliżeń fizycznych, znormalizowane procedury postępowania przy fizycznym kontakcie). Zmianę semantyki zarządzającej komunikacją intymną widać też w mediach. Strony takie jak *Every Day Feminism* (<http://everydayfeminism.com/>) lub *Men and Feminism* (<http://www.mfeminism.com/>) dostarczają szeregu wskazówek, jakich semantyk używać, jakie są nieopresyjne i niedyskryminacyjne, a jakich unikać. Szczególny nacisk położony jest na komunikację mężczyzn, w której demaskowana jest ukryta dominacja i seksizm.

Opisywana racjonalizacja, odmagicznienie komunikowania intymnego angażuje – co badaczka podkreśla w rozdziale piątym – jeszcze jeden istotny element gry: wyobraźnię ucieleśnianą przez fantazję [Illouz 2016: 301]. Istotą argumentu jest zapośredniczanie relacji miłosnych przy używaniu projekcji pochodzących z wyobraźni. Dostarczane przez kulturę scenariusze są potem przetwarzane przez jednostkę, przynosząc ambiwalentne skutki. Fantazjowanie jest używane w celu redukcji ontologicznej niestabilności: osoby wybierają przeżywanie relacji w obszarze fantazji, ponieważ tam są autorami scenariusza i mają nad nim pełną kontrolę, nie potrzebują akceptacji ani nie czują lęku przed odrzuceniem. Dzięki takiej konstrukcji społecznie zinternalizowane zostały związki na odległość. Illouz, powołując się na badanie psychologiczne, podaje, że związki na odległość sprzyjają idealizacji partnera oraz redukują ryzyko rozczarowania [Illouz 2016: 339].

Książka Illouz rzuca nowe światło na dotychczasowe społeczne badanie emocji. Odchodzi od tradycyjnych, redukcjonistycznych ujęć psychologicznych, biologicznych czy socjobiologicznych i proponuje symetryczne i nieredukcjo-

styczne (w sensie proponowanym przez współczesną socjologię wiedzy) podejście do problemu miłości. Mimo braku usytuowania się w konkretnych teoretycznych ramach odniesień Illouz pokazuje, jak specyficzne sprzężenia i usieciowienia aktorów społecznych mogą współtworzyć nową teorię emocji.

BIBLIOGRAFIA

- Beck Ulrich, Elisabeth Beck-Gernsheim.** 2013. *Całkiem zwyczajny chaos miłości*. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej.
- Czernecka Julita.** 2011. *Wielkomiejscy single*, Warszawa: Poltext.
- Giddens Anthony.** 2006. *Przemiany intymności. Seksualność, miłość i erotyzm we współczesnych społeczeństwach*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Illouz Eva.** 2009. *Uczucia w dobie kapitalizmu*. Warszawa: Terminus.
- Latour Bruno.** 2013. *Nadzieja Pandory: eseje o rzeczywistości w studiach nad nauką*. Warszawa: Universitas.
- Luhmann Niklas.** 2003. *Semantyka miłości. O kodowaniu intymności*. Warszawa: Scholar.
- Roberts Celia.** 2007. *Messengers of sex. Hormones, biomedicine and feminism*. Cambridge: Cambridge University Press.